

З ІСТОРІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.342:338.012

Т. В. РОМАНОВА,
*доцент, кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки підприємства та управління персоналом
ДВНЗ "Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка"*

ІСТОРИЧНИЙ ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ СТРУКТУРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Досліджено проблему історичної обумовленості сучасної структурної політики. Здійснено ретроспективний аналіз структурної політики як складової економічної політики, виявлено її особливості та детермінанти становлення протягом XVII–XX ст. У процесі дослідження виокремлено основні історичні події, які мали диференційований вплив на поточну структуру економіки України.

Ключові слова: структурна політика, структурні зрушення, історичні детермінанти, ретроспективний аналіз, управління, реформи.

T. V. ROMANOVA,
*Ass. Professor, Cand. of Econ. Sci.,
Chair of Business Economics and Human Resource Management,
Yurii Kondratyuk Poltava National Technical University*

THE HISTORICAL PROCESS OF FORMATION OF THE STRUCTURAL POLICY OF UKRAINE

The problem of historical dependence of the modern structural policy is studied. The retrospective analysis of the structural policy as an element of the economic policy is executed, and its characteristics and determinants of its formation during the XVII–XX centuries are identified. The research highlights the major historical events that have had a differentiated impact on the current structure of Ukraine's economy.

Keywords: structural policy, structural changes, historical determinants, retrospective analysis, management, reforms.

В умовах трансформації економіки України, викликаній як об'єктивними причинами її існування, так і суб'єктивними рушійними силами, які мають історичну детермінацію, зростає роль знань у сфері регулювання економічного сектору держави. Економіка України і світова економіка перебувають у стані постійного ускладнення своєї структури, що супроводжується взаємодією зростаючої кількості економічних процесів, зумовлених складною дискретністю економічного простору та його розвитком.

Для підвищення розуміння складних економічних процесів, а також емпіричного обґрунтування їх регулювання необхідним є поглиблення ретроспективних теоретичних знань у сфері формування та застосування економічної політики як основної підйоми стимулювання адаптації економічного простору до вимог поточного часу в локальному та глобальному вимірах.

© Романова Тетяна Володимирівна (Romanova Tetyana Volodymyrivna), 2016; e-mail: tands_r@mail.ru.

Проблемі становлення структурної політики України присвячено дослідження багатьох вітчизняних вчених, зокрема О.І. Амоші, Ю.М. Бажала, С.О. Білої, А.С. Гальчинського, В.М. Гейця, О.В. Горняк, Л.В. Гриневиц, С.А. Єрохіна, І.І. Лукінова, А.Ф. Мельника, О.А. Мельниченка, В.Г. Федоренка, А.А. Чухна, Л.І. Яковенко та інших. Проте історико-генезисний підхід до аналізу формування структурної політики не дістав достатнього відображення в існуючих наукових працях.

Отже, **метою статті** є дослідження історичного процесу формування та становлення структурної політики України в рамках реалізації економічної політики держави.

Економічна політика – складна диференційована система методів і заходів регулювання економіки країни, яка спирається на наукові знання та практичні прецеденти свого застосування, виражені в історично сформованому підході щодо регулювання окремого економічного середовища. Структурна політика – це складова економічної політики держави, яка включає науково обгрунтовані методи та заходи оптимальної перебудови економічної системи, створення збалансованої та ефективної пропорції її взаємозв'язаних елементів з метою забезпечення позитивної динаміки їх розвитку.

Історичний шлях формування як економічної, так і структурної політики являє собою інтегральний процес, в якому сутність обох категорій тісно взаємозв'язана. При цьому прояв структурної політики серед інших складових економічної політики відбувається дискретно та поступово. У процесі свого розвитку структурна політика досягає дедалі більшого спектра своїх напрямів і методів, які за правильного застосування дають можливість ініціювати та інтенсифікувати позитивні тенденції для вдосконалення економічної системи.

Історичний шлях еволюції національного господарства України сформував сучасну структуру її економіки. Ретроспективний аналіз структурної політики дозволить зрозуміти особливості її виникнення і трансформації з метою подальшого вдосконалення в сучасних умовах. При цьому доцільно почати дослідження з того періоду часу, коли економічна політика вже досягла певного ступеня розвитку та концентрації регулювання структурних характеристик економіки. Розглянемо період із середини XVII до кінця XX ст., при цьому з акцентом на ключових етапах економічного розвитку України, які характеризуються максимальним рівнем впливу на трансформацію структури національної економіки. З точки зору структурних перетворень при викладі матеріалу вважаємо за доцільне зосередити увагу на таких історичних періодах:

1. Формування осередків української державності та економіка України у складі економічних систем зарубіжних країн.
2. Україна в період Першої світової війни та революційних подій.
3. Існування української економічної системи у складі СРСР.
4. Початковий період становлення економіки України з часу здобуття незалежності.

У 1648–1676 рр. Україна перебувала у стані визвольної війни з-під польської влади. Це мало наслідки для економічного становища Української держави та проявилось у зміні напрямку розвитку відповідно до курсу Б. Хмельницького щодо управління державою. З одного боку, державне управління у зазначений період мало суб'єктивний характер і спиралося на реалізацію інтересів козацтва, з іншого – було зруйновано старофеодальні відносини, що дало можливість створити торговий ка-

пітал [1, с. 57]. Таке управління містило ознаки меркантилізму, оскільки втручання держави в господарське життя було активним, процес формування власного економічного середовища України стабільно розвивався.

З 1654 р., внаслідок об'єднання української держави з російською, поступовий розвиток власного народного господарства України загальмувався через несумісність їх економіко-політичних систем. Розвиток економіки того часу мав диспропорційний характер через поділ у 1667 р. українських земель на Правобережну та Лівобережну економіко-політичну формації, контроль над якими здійснювали, відповідно, Польща та Росія, з подальшим втручанням у цей процес Австрії. Згодом це призвело до істотної різниці у рівнях розвитку даних територіальних утворень. Лівобережна Україна мала ознаки капіталістичного суспільства, а Правобережна — піддавалася спустошенню та деструкції внутрішнього й зовнішнього несприятливого політичного клімату [2, с. 46]. Основу економічного розвитку Лівобережної України із середини XVII ст. становило сільське господарство. Але з розвитком товарно-грошових відносин і мережі міст більшої ваги набувало промислове виробництво, зокрема цехове ремесло. Важливим чинником цього стало, з одного боку, поширення за часів володарювання Речі Посполитої Магдебурзького права, з іншого — спричинені Національно-визвольною війною 1648–1654 рр. суспільні трансформації [3, с. 17].

У цілому подальший стан економіки України протягом кінця XVII — початку XVIII ст. містив ознаки функціонування колонії, а не державного утворення. Фінансова система України не мала власної грошової одиниці, в обігу були польсько-литовські та російські гроші, з подальшим витісненням перших останніми. Усе це відбувалося на фоні організації активними політичними силами України визвольної боротьби.

Починаючи із середини XVIII ст. формувалися передумови для активізації вектора капіталістичної трансформації економіки. Це було зумовлено глобальними змінами у світовому господарстві, проявами яких стали європейські революції 1848–1849 рр., а також рядом реформ Російської імперії II половини XIX ст. Із середини XVII і до кінця XIX ст. економічна система України після втрати своєї цілісності вже не існувала як єдине ціле, що спричинило формування "колонізаторської" економічної політики. Слід зазначити, що вплив економічних систем Польщі, Росії та Австро-Угорщини мав не тільки негативний характер, оскільки відбувався під дією сукупності глобальних економічних процесів, а тому справляв адаптивний вплив по відношенню до них. З часом це зумовило наступні зрушення в економічному просторі України, а також викликало подальшу еволюцію економічної політики.

За останні 25 років XIX ст. в Україні, яка перебувала у складі Росії, розпочався промисловий переворот: поступово долався економічний ізоляціонізм середньовічного натурального господарства, складались економічні умови формування української модерної нації. Товарно-грошове господарство, що приходило на зміну натуральному, сприяло розширенню економічних зв'язків між окремими регіонами українських земель, вносило зміни в соціальну структуру суспільства, сприяло формуванню інтелігенції, національної буржуазії, здатних генерувати ідеї національного відродження [4, с. 90].

У II половині XIX ст. намітився сталий розвиток економіки українських земель у напрямі закріплення ринкової структури господарства з його переважан-

ням по відношенню до віджилих методів функціонування економіки. Дана тенденція посилилася в результаті територіального поділу праці та нарощування господарської спеціалізації складовими територіального устрою України. На цьому етапі відбувалися диференціація економічних відносин та зародження структурності економіки.

У 70–90-ті роки XIX ст. спостерігалась активізація фінансової сфери шляхом виникнення ощадно-позичкових товариств. На початку XX ст. завдяки впровадженню “Положення про заклади дрібного капіталу” (1895) поліпшились умови для розвитку кредитної кооперації, тим самим стимулювався розвиток економічних процесів в Україні на базі формування відносно стійкого функціонування агентів позичкового капіталу. Так, була створена велика кількість приватних банків, переважно акціонерних. Водночас формувалися сільські споживчі товариства, функцією яких, поряд із забезпеченням необхідними товарами сільськогосподарського сектору, було налагодження збуту виробленої продукції. Тим часом реалізувалися спочатку підготовка, а потім і безпосереднє впровадження реформи кредитно-фінансової сфери, а саме перехід економіки Росії на золотий стандарт, який остаточно завершився у 1897 р. Причиною такого реформування були інфляція та загальна нестабільність російської грошової одиниці, а також глобальні світові тенденції переходу провідних економік світу на даний вид забезпечення грошового еквівалента товарної маси. Таке підвищення рівня адаптивності економіки до загальносвітових умов позитивно позначилося на зміцненні економічного становища України.

Великий вплив на функціонування української економіки мало запровадження ряду змін у рамках Столипінської реформи, безпосереднє запровадження якої почалося в 1906 р. Головним чином, це проявлялось у формуванні хутірських фермерських господарств і розбудові залізниць для поліпшення товарообороту, що привело до пожвавлення металургійного виробництва. Завдяки масштабності зазначених процесів у цей період спостерігався приплив іноземного капіталу у вигляді інвестицій, які в достатньому обсягу стимулювали розвиток економіки. Як результат, розвивалася машинобудівна галузь, переважно сільськогосподарського напрямку, мало місце пожвавлення у транспортній сфері, що привело до посилення функціонування цих секторів економіки, а в наступні періоди – посилення диференціації її структури.

У Російській імперії частка витрат на загальне управління в державному бюджеті була значно більшою, ніж у західноєвропейських країнах, що свідчило про традиційне направлення казенних коштів на утримання адміністративно-поліцейного апарату замість забезпечення соціально-господарських потреб суспільства. Водночас, досліджуючи динаміку державних видатків, можна зробити висновок, що події 1903–1907 рр. помітно вплинули на стан і тенденції державних видатків, життя вказало на необхідність перебудови державного господарства [5, с. 83; 6].

У 1909–1913 рр. відбувалося промислове піднесення української економіки. Це проявлялось у зростанні обсягів виробництва у металургійній промисловості та сільськогосподарському секторі, зокрема у виробництві цукру та зерна. Така ситуація була зумовлена як позитивною кон'юктурою світового ринку, так і економічною політикою уряду. У цей період поступово збільшувалася кількість капіталістичних виробництв і зростав приплив іноземного капіталу, що було зумовлено результатами успішних попередніх реформ аграрного та фінансового секторів. Поряд з

тим спостерігалось обмеження економічного розвитку України колонізаторською політикою Росії, що призвело до створення нееквівалентних торговельних відносин, які стримували нарощування капіталу українською економікою.

Наприкінці липня — на початку серпня 1914 р. почалася Перша світова війна. Оскільки територія України знаходилася під владою двох держав, мобілізація населення відбувалась одразу в дві ворогуючі армії — Австро-Угорську та Російську. Отже, Україна була учасником війни з двох протилежних фронтів. Економіка України, як і економіки усіх країн — учасниць Першої світової війни, мала мілітаристське спрямування, наслідком чого стало збільшення воєнних видатків, нарощування обсягів воєнної продукції, а також постійні втрати трудових ресурсів. Воєнні потреби Росії та Австро-Угорщини забезпечувалися за рахунок економічних ресурсів України, зокрема, це стосувалося використання фінансових ресурсів, транспорту, забезпечення паливом і продовольчими товарами, трудовими ресурсами. Це звузило напрями розвитку економіки України, а також обмежило рівень активності не потрібних під час війни її секторів, що на тому етапі можна окреслити як реалізацію воєнної політики, яка домінувала над іншими напрямками державного управління.

На даному етапі у галузевій структурі економіки превалював промисловий сектор, що проявлялося в його інтенсивному розвитку та зростанні у 1916 р. на 70% порівняно з попередніми роками. Усе це супроводжувалося руйнуванням елементів народного господарства і втратою великої кількості людей внаслідок проведення воєнних дій, що було зумовлено ще й територіальним розташуванням України, яка знаходилася у центрі бойових зіткнень. На економічному рівні дані події викликали досить швидко інфляцію, яка за перший рік війни збільшила кількість грошей в обігу у шість разів [2, с. 102]. У таких умовах нерозвинута економіка України зазнала етатизації, яка проявлялася у практично повному регулюванні державою функціонування економіки. У лютому 1917 р. криза державного управління, занепад продовольчої сфери виробництва, а також загальна тенденція трансформації соціально-політичної спрямованості суспільства призвели до руйнації самодержавства в Російській імперії.

У квітні 1918 р., внаслідок встановлення режиму генерала П.П. Скоропадського, на певний час було повернено право приватної власності, але вже у листопаді того ж року його було скасовано реформаційною програмою Директорії УНР. Після рішення Паризької мирної конференції 1919–1920 рр. землі Західної України опинилися під владою Румунії, Польщі та Чехословаччини. На тій частині території України, яка увійшла до складу Румунії та Польщі, українське населення зазнало значної дискримінації, що викликало посилення колонізаційних ознак розвитку економіки. Більш сприятлива економічна ситуація спостерігалася на землях, які увійшли до складу Чехословаччини. Проте характерною ознакою функціонування економіки всіх західних територій України був однобічний характер розвитку народного господарства, який проявився у домінуванні у структурі економіки низькотехнологічного сільського господарства. У цілому на західноукраїнських землях колонізаторськими державами реалізовувалася політика стримування розвитку, оскільки він був зайвий, ресурсний потенціал використовувався на стадії первинної переробки для забезпечення потреб їх економік. Економічна політика слугувала не джерелом розвитку держави, а лише створювала умови для використання економічних ресурсів країни в інтересах держав-колонізаторів. Оскільки держави, під владою яких перебували західні території України, стимулювали

розвиток власних промислових підприємств, на українських землях були відсутні ознаки розвитку торговельного, промислового і транспортного секторів економіки. У 30-ті роки ХХ ст. там була дозволена тільки кооперативна діяльність, яка надавала можливість створити нові та відновлювала діяльність раніше існуючих кооперативних утворень, завдяки функціонуванню яких відбувалися кредитування селянського господарства, вигідний збут виробленої продукції та забезпечення умов його розвитку.

За винятком західних територій України, інші землі Української держави були захоплені більшовицькою владою Росії. Таким чином, більша частина українських земель підкорялася комуністичній політиці тоталітарного режиму. Загальною вимогою політики того часу були руйнація ринкової системи господарювання та заміна її безтоварним комуністичним виробництвом, яке входило до програми продрозверстки та здійснювалося шляхом створення державної монополії на реалізацію продуктів харчування. Така система існувала за рахунок прямої конфіскації надлишків виробництва у селян, яку запроваджували вповноважені головні комітети, яких на той час налічувалося близько 50, з віднесенням їх до тієї чи іншої галузі виробництва.

Отже, економічна політика даного періоду мала ознаки монополістичного регулювання розподілу виробленої продукції з використанням методів штрафів і покарань у разі ухилення від заданої комуністичної програми. Відбувалась деградація функціонування грошового еквівалента товарної маси з превалюванням бартерного обміну товарами через відповідні державні інститути. Банківська та кредитна системи припинили своє існування і були замінені на державне фінансування. Процеси націоналізації виробництва здебільшого призводили до невідповідного функціонування підприємств, а в багатьох випадках – до простоїв виробництв у цілому. Як наслідок, відбувався вплив трудових ресурсів у село. Незважаючи на створення трудових армій, занепад промислової сфери мав ознаки повної деструкції процесу виробництва та становив порівняно з довоєнним періодом у середньому від 10–15% до 100%. Збройне вилучення продовольчої продукції у селян призвело до кризи селянського господарства і практично не відновило продовольчого забезпечення міст.

Такий повний економічний крах привів до запровадження у 1921 р. комуністичною владою нової економічної політики (НЕП), яка повинна була змінити утопічну систему функціонування суспільства і врятувати економіку країни від повного розвалу.

Політика НЕПу спиралася на побудову перехідної структури господарства, тобто на використання змішаної системи економіки. Її основними негативними ознаками були:

- адміністративно-ринковий характер функціонування економіки;
- поступове розширення державної власності на більшу частину галузевої структури;
- курс обмеження розвитку середніх і великих індивідуальних господарств.

Ознаки демократизації з'явилися на початку 1924 р. у вигляді запровадження податку в грошовій формі, але із збереженням нееквівалентності такої системи товарообороту. Поступово відбувався вихід на ринок підприємств, які раніше повністю забезпечувалися раднаргоспами, а також було дозволено створювати малі приватні підприємства і акціонерні товариства із змішаною системою капіталу, що також посилювало ознаки ринковості даної економічної політики.

НЕП містила ознаки структурної політики, відбувалося налагодження функціонування галузевої економічної структури. Водночас структурна політика у такому вигляді слугувала не реальним потребам економіки, а тільки стримувала негативні тенденції неправильно обраного курсу економічного розвитку.

Запровадження економічної політики у вигляді п'ятирічних планів розвитку відбувалося не на ринкових засадах, проте воно позитивно позначилося на загальному стані народного господарства України. Оновлення основних фондів підприємств, будівництво нових виробничих об'єктів, а також налагодження виробництва устаткування та промислової техніки сприяли розвитку економіки. Напередодні Другої світової війни частка України в економіці Радянського Союзу становила: у видобутку вугілля — 50,5%, залізної руди — 67,6%, у виплавці чавуну — 49,7%, у виробництві сталі — 48,9% [2, с. 128]. Проте інтенсивний розвиток індустріального сектору пригнічував розвиток інших галузей економіки, що спричинило диспропорції у їх функціонуванні.

На тому етапі структурна політика як один з напрямів економічної політики не слугувала основою для збалансування функціонування економічного середовища України, вона орієнтувалася на потреби ресурсного забезпечення економіки СРСР, а тому мала деструкційний характер для загального економічного стану України. Так, спостерігалися недорозвинутість легкої та харчової промисловості, а також відсутність розвитку аграрного сектору економіки, який потерпав від запровадження нераціональних колективізаційних реформ та забезпечував трудовими і фінансовими ресурсами постійний приріст обсягів виробництва промислового сектору. У результаті встановлення та закріплення радянської форми економічної політики спостерігався певний розвиток економіки, що проявлялось, насамперед, у розвитку великої промисловості та машинобудування, але при цьому структура економіки являла собою незбалансовану диспропорційну систему, не здатну забезпечити потреби суспільства, а головне — мала антисоціальний характер по відношенню до населення України.

У зв'язку з розгортанням Німеччиною Другої світової війни, а також підписанням між нею та СРСР пакту про ненапад та територіальні домовленості між ними, із середини 1939 р. західноукраїнські землі були захоплені СРСР. Таким чином, радянська влада створювала нові умови функціонування економіки даного регіону шляхом поступової трансформації існуючого ладу на соціалістичний. Колективізація земель мала такі самі наслідки, як і на всіх інших радянських територіях, тобто аграрний сектор використовувався, насамперед, для забезпечення потреб великої промисловості та мілітаризації країни. Проте позитивною ознакою запровадження радянської економічної політики стало наповнення існуючих виробничих об'єктів обладнанням, будівництво нових підприємств, у тому числі легкої та харчової промисловості, а також подолання безробіття завдяки активізації сукупного процесу відтворення виробництва.

22 червня 1941 р. війська німецької армії вторглися на територію СРСР, а вже 30 червня було окуповано Львів. З цього моменту територія окупації постійно змінювалася, продовжуючи розширюватись на внутрішні землі України. Німеччина планувала перетворити Україну на ресурсну колонію і забезпечувати потреби німецької армії шляхом використання потенціалу її економіки, що і мало місце протягом усього періоду окупації. Із середини 1941 р. і до кінця 1942 р. в результаті окупації та бойових дій тотально знищувалось населення України та була зруй-

нована виробнича інфраструктура. З 1943 р., який став переломним у ході війни, територію України поступово відвоювали радянські війська.

Після визволення України почалося відновлення її народного господарства. Якщо виробничий комплекс відновлювався досить швидкими темпами, то аграрний сектор – набагато повільніше. Отже, під час Другої світової війни мала місце загальна руйнація всієї економічної структури Української держави, було знищено велику частину ресурсного та трудового потенціалу країни, що відкинуло її економічний розвиток на багато років назад. Процес відновлення економіки УРСР був дуже складним, оскільки в ході війни було зруйновано 714 міст і селищ міського типу, понад 28 тис. сіл, з них 250 були повністю спалені, а мешканці страчені. Величезних збитків зазнало також комунальне господарство республіки: знищено 87,6% водогонів; 88,6% каналізаційної мережі; 87,3% об'єктів очищення міст; 80% підприємств газифікації та 90% зеленого господарства; 79,8% лазень; 88,2% електростанцій [7, с. 256]. За підрахунками спеціалістів, демографічні втрати України, які ще й досі уточнюються, протягом січня 1941 р. – липня 1946 р. становили близько 9 млн. осіб, або понад 22% загальної кількості населення [2, с. 146]. У 1941 р. населення країни становило 41,3 млн. осіб, а у 1945 р. – 29 млн. осіб [8, с. 654]. Згідно з радянською статистикою, кожен шостий житель України загинув.

У повоєнний період регулювання аграрного сектору полягало в примусовому вилученні надлишків виробництва дрібних сільських господарств, а також у використанні примусової праці в колгоспах, а тому розвиток даного сектору не тільки не відбувався, а й стримувався такою економічною політикою.

З березня 1953 р., у зв'язку зі смертю Й.В. Сталіна та стагнацією системи державної політики, яка існувала, коаліція нового керівництва змінила курс розвитку держави. З метою вдосконалення системи народного господарства М.С. Хрущов, який був обраний на пост Першого секретаря ЦК КПРС, почав здійснювати економічні реформи, запроваджуючи децентралізацію всіх галузей народного господарства, зміщуючи центр планування економіки з московських міністерств до територіальних центрів [9, с. 388]. У першу чергу зміни торкнулись аграрного сектору, який перебував у стані регресу: було підвищено закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію в колгоспах та радгоспах, зменшено сільськогосподарський податок та збільшено розміри присадибних ділянок. У 1955 р. децентралізації зазнали управління колективних господарств, що забезпечило відносно вільну організацію виробництва та використання наявного ресурсного потенціалу.

У сільське господарство стала надходити сільськогосподарська техніка, що стимулювало його розвиток, підвищувало продуктивність та рентабельність виробництва. Проте із середини і кінця 1950-х років така політика будувалася не на диверсифікації новітніх методів господарювання, підвищенні якості технічного та інноваційного забезпечення сільськогосподарського сектору, а на розширенні посівних площ та обробітку нових земель.

Наступним етапом становлення економічної політики став комплекс реформ, названих на честь голови Ради Міністрів СРСР О.М. Косигіна. Концепція реформи, розпочатої у 1965 р., передбачала вирішення проблеми нарощування обсягів економічної інформації за допомогою скорочення кількості планових показників, їх агрегування та використання інтегрального показника прибутковості. Дана стратегія реформування економіки базувалася на встановленні оптимальної пропорції між методами централізованого командного управління економікою та створен-

ням умов для самостійного розвитку виробничих структур. Перші зміни стосувалися повернення до управління економікою та її галузевого регулювання відповідними міністерствами шляхом ліквідації раднаргоспів. Одним з побічних ефектів такої реформи була фактична надцентралізація управління, яка зумовлювала неможливість його здійснення на республіканському рівні.

Протягом 70-х років XX ст. відсутність впровадження новітніх методів господарювання та недостатність розвитку науково-технічного прогресу у сфері виробництва на фоні посилення адміністративно-командних методів управління призвели до гальмування розвитку більшої кількості його секторів, у тому числі й аграрного.

У 80-х роках XX ст., з приходом до влади нового керівництва на чолі з М.С. Горбачовим, оголошено новий курс соціально-економічного розвитку, який зосередився на посиленні провідної ролі трудових ресурсів, використанні останніх досягнень науково-технічного прогресу, а також реконструкції народного господарства на основі інтенсифікації використання новітніх методів господарювання. Усе це відбувалося при збереженні стандартної для СРСР моделі управління економікою, яка була неспроможна забезпечити необхідний рівень саморегулювання економічних процесів і досягнення економікою такої структури, за якої відбувалося б оптимальне використання її ресурсного потенціалу. До основних недоліків стратегії "перебудови" можна віднести: декларативний характер і невизначеність основної концепції; відсутність дійових механізмів впровадження реформ і прогнозування їх реальних наслідків; збереження високого рівня бюрократизації державного управління; конфронтаційний характер стратегії, несвоєчасний та непослідовний характер реформ.

Регламентация курсу реформ у рамках стратегії "перебудови" здійснювалася на основі законів "Про індивідуальну трудову діяльність" (1986) та "Про кооперацію" (1988). Спробою ринкового реформування економіки було прийняття у 1988 р. Закону "Про державне підприємство (об'єднання)", відповідно до якого підприємствам надавалося право самостійно регулювати власну діяльність на засадах загальної рекомендаційної стратегії розвитку економіки. На основі цього нормативно-правового акту підприємства могли укладати контракти між собою, а у деяких випадках виходити з готовою продукцією на зовнішні ринки. Проте при незмінній структурі відносин власності таке реформування не могло забезпечити очікуваного поживлення розвитку виробництва.

Внаслідок накопичення прибутку підприємствами з'явилися інфляційні процеси в економіці, і якщо в ринковій системі прибуток використовується для рефінансування капіталу в подальший процес господарювання, то в умовах радянської економіки його направляли на підвищення заробітної плати працівників, що при збереженні вихідних обсягів виробництва і породжувало інфляційні тенденції. Таке поєднання командної системи управління економікою з впровадженням її ринкових ознак змінило її структуру на таку, що не відповідає ознакам розвитку, та призвело до розбалансування системи функціонування народного господарства УРСР.

Загальна структура національного виробництва була розподілена таким чином, що виробничі ресурси УРСР не використовувалися для повного виробничого циклу і отримання кінцевого продукту і, як правило, слугували для виробництва напівфабрикатів. Крім того, вона не враховувала вимог до екологічності виробничого процесу, що ускладнювало використання природних ресурсів на

українській території. За відсутності необхідного рівня науково-технічного прогресу, активізації процесів спрацювання виробничих фондів відбувалася деградація основних засобів підприємств. В аграрному секторі реалізація такої змішаної форми економічної політики проявилась у спробі стимулювання дрібного фермерства шляхом надання виробникові прав орендувати землю на тривалий строк і вільно розпоряджатися виробленою продукцією. З одного боку, така реформа мала всі можливості для активізації діяльності дрібних сільськогосподарських виробників, а з іншого — за умови відсутності відкритого товарного ринку сільськогосподарської техніки, а також вільного ринку для збуту продукції вона практично нічого не змінила в дисбалансованій економічній системі УРСР того часу. Спроба створити надцентралізовану структуру у вигляді Держагропрому, який об'єднував міністерства та відомства сільськогосподарського сектору, не дала очікуваних результатів. Управління аграрною сферою згори обмежувало її можливості та не змогло забезпечити ефективну реалізацію наявного потенціалу.

При цьому недостатнє забезпечення товарною масою грошового еквівалента породжувало інфляційні процеси. Загострення економічної кризи привело до спроби розробити більш демократичну програму розвитку економіки на ринкових засадах. Так, 19 жовтня 1990 р. Верховною Радою СРСР було схвалено Постанову “Про основні напрями стабілізації народного господарства і перехід до ринкової економіки”, яка розроблялася з метою подолання загальної глибокої кризи в економічній системі країни. Проте програма так і не була реалізована в повному обсягу, значною мірою вона складалася з положень, які мали відношення до реальної економічної ситуації лише в частинах констатування руйнівних наслідків невмілого управління економікою та не передбачали реальної стратегії покращення економічної ситуації. Наслідком нераціонального управління економічними процесами та поглиблення кризових явищ став розпад СРСР як єдиного державного утворення.

24 серпня 1991 р. Верховна Рада Української РСР видала Постанову “Про проголошення незалежності України”, що означало відновлення України як незалежної демократичної держави. Відтоді Україна почала формувати власну соціально-економічну політику.

Економіка України на тому етапі мала структуру, яка була створена радянською владою, всі особливості та суперечливі тенденції функціонування постсоціалістичних економік, які утворилися після розпаду СРСР. Оскільки Україна використовувалась у СРСР як постачальник сировини на першому етапі виробництва, її народне господарство не забезпечувало навіть 50% готової продукції на загальному ринку, її кількість становила лише близько третини від загального обсягу, що обмежувало можливість раціонального використання ресурсів країни.

Існуюча структура економіки України була перешкодою для самозабезпечення та самовідновлення в процесі виробництва. Спрацювання основних фондів підприємств виникло внаслідок відсутності інноваційних програм розвитку економіки, а також недостатності капіталовкладень в оновлення виробничого устаткування. Економіка того періоду мала диспропорційні ознаки, що проявлялось у відсутності її збалансованості, переважанні розвитку воєнно-промислового комплексу, чорної металургії, виробництві мінеральних добрив, паливних матеріалів над сільськогосподарською галуззю, а також наукомісткими виробництвами.

Структурні диспропорції економіки України посилювались і станом природних ресурсів, які нераціонально використовувались у роки радянської влади. Це

проявлялось у забезпеченні видобутими на території України ресурсами потреб усієї території СРСР, що призвело до повного або часткового вичерпання природних запасів України. Таке максимальне використання природних ресурсів України негативно позначилося і на екологічній ситуації. Стан екології внаслідок високого техногенного навантаження значно погіршився порівняно з попередніми періодами.

Через відсутність інноваційних підходів у сільському господарстві обсяг виробництва продукції підвищувався за рахунок збільшення посівних площ, що призвело до розорювання понад 2/3 родючої землі та її виснаження. Такий стан економічних ресурсів країни та економіки у цілому вимагав проведення багатьох реформ, створення програм розвитку виробництв та оновлення сфер економічної діяльності держави.

Таким чином, процес формування структурної політики України відбувався під впливом широкої сукупності факторів, які мали екзогенне та ендогенне походження.

Висновки

Перебіг світових історичних процесів економічного та політичного характеру проявляється у синхронізації динаміки градації та ускладнення структури національного господарства. Такі прояви можуть мати як позитивний, так і негативний характер, залежно від ступеня адаптації національних економічних процесів до сукупних тенденцій розвитку світового господарства. Комплексні структурні зрушення, які хронологічно відповідають основним ланкам зміни структури економіки України, характеризують рівень взаємодії всіх елементів національної економіки. Ефективність такої взаємодії залежить від обраного курсу економічного розвитку в певному історичному періоді. Дослідження історичних передумов формування структурної політики та чинників, які детермінують зміну структури національного господарства, формує ретроспективне уявлення щодо особливостей економічної системи України, які проявляються не тільки у співвідношенні елементів структури економіки, але й у зміні рівня її адаптації до світової економіки.

Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є аналіз передумов формування структурної політики, починаючи з часів здобуття Україною незалежності й до сьогодні.

Список використаної літератури

1. *Смолка А.О.* Соціально-економічна думка та політика в Україні XVII – початку XVIII ст. – К. : Задруга, 1996. – С. 57.
2. *Тимочко Н.О.* Економічна історія України : навч. посіб. – К. : КНЕУ, 2005. – 204 с.
3. *Крапивний Р.* Ремесла Ніжинського полку в контексті економічного розвитку Лівобережної України (середина XVII – кінець XVIII ст.) // Ніжинська старовина. – 2013. – Вип. 15. – С. 17–24.
4. *Довжук І.В.* Економічний розвиток України у другій чверті XIX ст. // Історичні записки. – 2012. – Вип. 35. – С. 90–99.
5. *Небрат В.В.* Історико-фінансові дослідження в українській економічній думці XIX – початку XX ст. // Економіка України. – 2013. – № 4. – С. 80–89.
6. *Кованько П.Л.* Государственные расходы России по предметам назначения за 1903–1911 гг. – К. : Типография Императорского университета Св. Владимира, 1911. – С. 4.
7. *Григорович Д.Ф.* Советская Украина в годы Великой Отечественной войны : док. и матер. – В 3 т. – К. : Наукова думка, 1985. – Т. 3. – 511 с.

8. Лановик Б.Д., Матисякевич З.М., Матейко Р.М. Економічна історія України і світу : підруч. ; [за ред. Б.Д. Лановика]. – К. : Вікар, 1999. – 737 с.

9. Дециньський Л.Є., Терський С.В., Хома І.Я. та ін. Історія України та її державності : навч. посіб. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2009. – 476 с.

References

1. Smolka A.O. *Sotsial'no-Ekonomichna Dumka ta Polityka v Ukraini XVII – pochatku XVIII st.* [The Socio-Economic Thought and the Policy in Ukraine for the XVII century – beginning of the XVIII century]. Kyiv, Zadruga, 1996, p. 57 [in Ukrainian].

2. Tymochko N.O. *Ekonomichna Istoriya Ukrainy* [Ukraine's Economic History]. Kyiv, KNEU, 2005 [in Ukrainian].

3. Кравчуни Р. *Remesla Nizhyns'kogo polku v konteksti ekonomichnogo rozvytku Livoberezhnoi Ukrainy (seredyna XVII – kinets' XVIII st.)* [Manual crafts of the Nizhyn regiment in the context of the economic development of the Left-Shore Ukraine (middle of the XVII century – end of the XVIII century)]. *Nizhyn. Starov. – Nizhyn Old Times*, 2013, Iss. 15, pp. 17–24 [in Ukrainian].

4. Dovzhuk I.V. *Ekonomichnyi rozvytok Ukrainy u drugii chverti XIX st.* [Ukraine's economic development in the second quarter of the XIX century]. *Istor. Zapys. – Histor. Records*, 2012, Iss. 35, pp. 90–99 [in Ukrainian].

5. Nebrat V.V. *Istoryko-fiansovi doslidzhennya v ukrains'kii ekonomichnii dumtsi XIX – pochatku XX st.* [Historical-financial studies in the Ukrainian economic thought in the XIX-th century – beginning of the XX-th century]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2013, No. 4, pp. 80–89 [in Ukrainian].

6. Kovan'ko P.L. *Gosudarstvennye Raskhody Rossii po Predmetam Naznacheniya za 1903–1911 gg.* [State's Expenditures of Russia by the Assignment Subjects for 1903–1911]. Kiev, St. Vladimir Emperor's Univ., 1911, p. 4 [in Russian].

7. Grigorovich D.F. *Sovetskaya Ukraina v Gody Velikoi Otechestvennoi Voiny, v 3 t.* [Soviet Ukraine in the Years of the Great Patriotic War, in 3 Vols.]. Kiev, Naukova Dumka, 1985, Vol. 3 [in Russian].

8. Lanovyk B.D., Matysyakevych Z.M., Mateiko R.M. *Ekonomichna Istoriya Ukrainy i Svitu, za red. B.D. Lanovyka* [Economic History of Ukraine and the World], edited by B.D. Lanovyk. Kyiv, Vikar, 1999 [in Ukrainian].

9. Deshchyns'kyi L.E., Ters'kyi S.V., Khoma I.Ya. та in. *Istoriya Ukrainy ta Ii Derzhavnosti* [History of Ukraine and Its Statehood]. Lviv, Nat. Univ. “L'viv's'ka Politekhnikha”, 2009 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 4 лютого 2016 р.

З технічних причин у журналі “Економіка України” № 2, 2016 р. у статті Мельник Т.М., Думікяна М.М. “Процес транснаціоналізації на світовому ринку телекомунікаційних послуг” (с. 67–75) у вихідних даних одного із співавторів Мельник Тетяни Миколаївни було допущено помилку: замість вказаного у статті місця роботи ДВНЗ “Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана” має бути **Київський національний торговельно-економічний університет**.